

ANDI MIHALACHE*

MĂȘTILE ADEVĂRULUI: DE LA TEORIA ISTORIEI LA STUDIUL DE CAZ**

Unde se termină trecutul

La noi, după atâta limbă de lemn, oamenii nu-și mai simt cuvintele. De aceea, trecutul pe care îl numim azi „istoric” nu-i ușor de găsit și nici nu-i prea bucuros de cunoaștință. Nu vrea să fie un deșeu al prezentului. Nu-i o „urmă” sau „reminiscentă” și nici o „proteză” a reamintirii nu mai vrea să fie. Ne-a părăsit și nu dă de înțeles că ar dori să mai primească vizite. Iar la comemorări, trimite în locul său un văr de-al doilea, manualul de clasa a IV-a. Prin urmare, ca să-i batem totuși la ușă, trebuie să călătorim mult, întrebând de el niște trecuturi de ieri, mai învecinate cu noi și mai guralive. Căci fiecare din ele i-a lăsat, în fugă, câteva adevăruri greu de dus. De aceea, când îl zărim în sfârșit, nu prea avem ce-l întreba. Trecutul acesta este ursuz și scump la vorbă, tăcerile lui privindu-ne de sus. Atât de mult au sporovăit despre el deceniile mai tinere încât lui, marele trecut, un actor cu majusculă, nu-i mai rămâne decât postura de „context”. Povestea lui trăiește acum în atâtea altele și el știe că nici una n-o să fie vreodată numai și numai a lui. Îmbătrânit peste măsură, trecutul de cursă lungă se salvează însă printr-un șiretlic. Imediat ce află că cei din viitor au mare nevoie de el, nu le dă nici un indiciu despre locul unde se află. Se înconjoară repede de câteva legende vechi, cu care, de fapt, copilărise. Ascuns în spatele lor, este greu de dibuit și de adus la târgurile de carte. Întâmpinați astfel, ne întoarcem în actualitate cu mâna goală. Este limpede că nu avem nici o istorie de pus în colivie și că trecutul nostru abia începe.

Rândurile de față sunt mai curând recapitulative decât inovatoare. Provin din vechi lecturi și discuții cu alți colegi din anii începutului meu, plini de experimente, naivități, eșecuri. Gândurile culese atunci mi-au folosit totuși, ca profesor¹, dar cred că mai mult mie decât studenților. În fine, esența cursului stătea în efortul de a sublinia confuzia dintre *a demonstra* o afirmație, pe de o parte, și *a-i găsi un sens*, pe de alta²; sau, poate mai prudent, de a lămuri deosebirea dintre *istoria cronologică*, a anilor de

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Expert științific în cadrul proiectului „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract: POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Mulțumesc Facultății de Istorie, din Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, pentru oportunitatea de a preda, timp de 12 ani, cursul *Curenți și idei în istoriografia contemporană*.

² Una dintre cărțile de căpătâi ale aceluși timp era Alexandru Zub, *Istorie și finalitate. În căutarea identității*, Iași, Editura Polirom, 2004, 272 p.

domnie, și aceea *evenimentială*, a marilor întâmplări rămase în memoria colectivă³. De regulă, istoricii disting, dintr-o multitudine de amănunte, anumite cauze și niște efecte pe măsură. Nimic special, am spune, dacă unele *consecințe* nu ar fi prezentate drept *scopuri*, ca și cum eroii evocărilor noastre le-ar fi urmărit dintotdeauna⁴. Căci motivațiile actorilor istoriei nu decid și interpretarea pe care posteritatea o dă celor petrecute odinioară. Multe din greșelile cercetătorilor pot fi însă iertate. Pentru că, atunci când se învechesc, unele certitudini decad și mirosoa minciună. Multe falsuri sunt deci foste adevăruri⁵. Și când cele din urmă par prea bine statuate, încep să ne plictisească și le numim clișee. Este cumva normal, căci în istorie ne confruntăm mereu cu câte o mirare de ultimă generație. Una dintre ele a trezit-o, în anii '80, eșecul lui Umberto Eco de a face credibilă acțiunea din *Numele trandafirului*. Nu-i cerea nimeni personaje ori acțiuni aieva. Din păcate, tocmai informațiile aparent secundare, de ordin ambiental – neconforme anului 1327, când se petreceau aventurile din roman –, compromiteau transportarea cititorului într-un Ev Mediu plauzibil⁶. Problema este că intenția autorului nu a fost una restititivă, povestea putând fi situată în oricare altă epocă. Însă publicul reacționează automat în favoarea veridicității ori de câte ori un scriitor își plasează narațiunea în afara prezentului⁷. Există un fel de ecologie a trecutului istoric, pe care oamenii nu vor să-l abandoneze cu totul ficțiunii. Nu așteptăm de la ea mai multă informație, ci doar un plus de înțelegere.

Il n'y a pas de hors-texte

Trecutul ca text? De unde și până unde? Pentru că, observă Antoine Prost, cartea de istorie este un text închis în el însuși, indiferent față de posibilitățile săi cititori; are o coerență internă imperturbabilă, care insinuează că argumentarea cercetătorului ar fi fără cusur⁸. Să ne deslușim pe scurt. În anii '60, structuralismul urmărea doar constante atemporale, neperisabile și sincrone, transformând analiza structurii interne a textului într-un scop în sine⁹. Decontextualizându-se totul la modul extrem, istoricii nu aveau deci șansa unui împrumut metodologic; de altfel, în acea vreme circula o întrebare și totodată o glumă: „[...] dacă un text cade noaptea în pădure, face oare zgomot?”. Ea

³ Mi-a plăcut această categorisire simplă, operată de Alexandru Dragomir, *Cinci plecări din prezent. Exerciții fenomenologice*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 242.

⁴ Mark Hewitson, *History and Causality*, New York, Palgrave Macmillan, 2014, p. 117-141.

⁵ Despre hibridizările ficțiunii cu inserții de adevăr, vezi cazul lui Walter Scott, analizat de Ann Rigney, *Imperfect Histories. The Elusive Past and the Legacy of Romantic Historicism*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2001, p. 14-58.

⁶ Mihai Gramatopol, *Romanul istoric și farsa lui Umberto Eco*, în idem, *Antichitate și modernitate*, Brașov, Editura Orientul Latin, 2000, p. 227-239.

⁷ „Ranke had at first been inspired by Sir Walter Scott's romantic novel *Quentin Durward*, but not to emulate Scott, and write novels himself. Instead, he began to immerse himself in the history of the period about which Scott had written, in particular in the work of the chronicler Philippe de Commines, and rapidly concluded that Scott had not done justice to it” (vezi Robert Harrison, Aled Jones, Peter Lambert, *The Institutionalisation and Organisation of History*, în Peter Lambert & Phillipp Schofield, *Making History. An Introduction to the History and Practices of a Discipline*, New York, Routledge, 2004, p. 12-13).

⁸ Antoine Prost, *Douze leçons sur l'histoire*, Paris, Éditions du Seuil, 1996, p. 265-269.

⁹ În lucrarea lui, *Scritura și diferența* (1967), Jacques Derrida lansează un dicton celebru în epocă, „totul începe prin citat”. Referindu-se la empirism, el își sintetiza programul de lucru printr-o butadă a lui Montaigne: „[...] e mai interesant să interpretezi interpretările decât să interpretezi lucrurile”. Despre scepticismul său privitor la disponibilitatea textului de a ni se deschide, citim, mai pe larg, în Guy Petitdémange, *Filosofi și filosofi ale secolului al XX-lea*, traducere de Victor Dumea, București, Chișinău, Editura Cartier, 2003, p. 428-445.

ironiza o analiză textuală ostilă investigației diacronice sau istoricizante, orice formă de evoluție părănd atunci că relativizează postulatele comparative ale lingvisticii. Ba mai mult, istoricii erau criticați din cauză că genul de scriitură pe care îl practică este prea retoric, adică uzează în exces de niște detalii, puține la număr, prin care nu reconstituie trecutul, ci creează doar o falsă senzație de concretitudine: așa-numitul *efect de real*, ca să respectăm terminologia lui Roland Barthes. Încă din 1967, Barthes era convins că ținta istoricului, intrat într-o criză a povestirii, nu mai era *realul*, ci *inteligibilul*¹⁰. Aneantizată de structuralism, istoria nu avea cum să reacționeze; oricum, nu la fel de emfatic. Nu putea decât să aștepte acutizarea controverselor filosofice, unul din curentele care se desprindeau în asemenea împrejurări servindu-i, cu siguranță, o mică nuanță binevoitoare, o așchie argumentativă; de care slujitorii lui Clio s-au putut agăța rapid, renovându-și metodele de lucru. Bogdan Ghiu și Ciprian Mihali ne povestesc despre facultatea-test, deschisă în ianuarie 1969 la Vincennes, sub supravegherea poliției; aici venea Michel Foucault, la 22 februarie, ca să-și susțină conferința *Ce este un autor?* Publicul se cam plictisise însă de „moartea autorului”, deși multă vreme izgonirea acestuia din text părea o formă de a exclude subiectivitatea din exegeză; de aceea, ignora acum pledoaria conferențiarului pentru „reînvierea” omului. Foucault era atacat de Jean d’Ormesson, care îi sugera că istoria recentă putea fi mai obiectivă decât structuralismul, tocmai prin spontaneitatea ei necodificată și prin înseși rupturile impuse instantaneu, cu un an în urmă:

[...] aș dori să-mi închei intervenția, amintind fraza devenită celebră, scrisă în luna mai de un student pe tabla neagră a unei săli de la Sorbona, și care îmi pare a exprima însăși esența criticii, deopotrivă filosofică și științifică, proprie structuralismului nongenetic: „Structurile nu coboară în stradă”, adică: nu structurile fac vreodată istoria, ci oamenii, chiar dacă acțiunea acestora are întotdeauna un caracter structurat și semnificativ¹¹.

Părerile emise de hermeneuți sau filosofi au fost mai degrabă reformulate în stil redundant decât diferențiate la modul extrem¹². Departajarea dintre istoria-povestire și istoria-discurs nu avantaja vreuna din somitățile în polemică; mai degrabă emitea definiții livrestice despre statutul istoriei¹³; dar punea, totuși, într-o lumină nouă, investigația surselor ei. Ca să se ajungă la o conciliere, a fost nevoie de ceva timp¹⁴ și de câteva inovații epistemice: prima a rezultat din rivalitatea celor două școli britanice de filosofia limbajului, Cambridge și Oxford, tranșată cumva în favoarea celei din urmă, grație lui John Langshaw Austin; a doua a fost vestita *linguistic turn*, numită astfel după o antologie editată de Richard Rorty în 1967¹⁵; a treia a fost încercarea de a transfera

¹⁰ Roland Barthes, *Le discours de l’histoire*, în „Social Science Information”, august 1967, 6, p. 63-75.

¹¹ Michel Foucault, *Ce este un autor? Studii și conferințe*, traducere de Bogdan Ghiu și Ciprian Mihali, Cluj-Napoca, Editura Idee Design & Print, 2004, p. 58.

¹² Întregul evantai de teorii este rezumat de Hayden White, *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore & London, The John Hopkins University Press, 1987, p. 26-57.

¹³ „Subiectivitatea” *discursului* este dată de prezența unui egou, din al cărui punct de vedere se derulează faptele. „Obiectivitatea” *narațiunii* provine din absența oricărei referiri la narator: evenimentele se înșiruie, impersonal, într-o ordine cronologică și, nestructurate de un povestitor, dau senzația că se auto-povestesc (*ibidem*, p. 3).

¹⁴ Ne gândim la o apariție interbelică (1923), mai precis la cartea lui Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I, *Limbajul*, traducere de Adriana Cînta, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, 316 p., care se ocupă de problema limbajului în evoluția filosofiei.

¹⁵ Richard Rorty, *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method*, The University of Chicago Press, 1967, 393 p. Potrivit acestui trend, realitatea nu este exterioră vorbirii despre ea, fiind construită chiar prin

observația participantă, tipică antropologiei americane din anii 70, în câmpul de investigație textuală al istoricilor, care doreau ca prin analiza limbajului dintr-o perioadă oarecare să și-o apropie mai mult, cercetând-o cumva „din interior”, din intimitate; a patra ar fi apariția volumului editat de Lynn Hunt în 1989, tomul dând și numele curentului ce va impulsiona apropierea istoricilor de analiza de discurs: *The New Cultural History*. Dar să le luăm pe rând.

A denumi, a diferenția

În 1962, când apărea o carte despre teoria actelor de limbaj, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, la doi ani de la dispariția autorului ei, John Langshaw Austin, nimeni nu-și imagina că ea va avea vreo tangență cu istoria¹⁶. Filosof al limbajului, Austin activase pe timpul războiului în MI6, contraspionajul britanic, ulterior revenind la preocupările de bază ca profesor la Oxford¹⁷; un Oxford rival cu Cambridge și la accent capitol al analizei vorbitului, pentru că acolo, la Cambridge, sub tutela lui Bertrand Russell, se căuta o logică universală a limbajului, o cheie omnivalabilă de înțelegere a fenomenului. Austin riposta, întemeind o nouă știință, *pragmatică*¹⁸, axată pe studiul limbajului curent și pe instrumentările sale retorice, performative; inițiativa lui era continuată de așa-numita *turnură lingvistică* de care pomeneam mai înainte, aceasta remarcându-se prin conceperea unei noi relații între cuvânt și lucru¹⁹; iar schimbarea se întemeia pe următoarea axiomă: cuvintele nu sunt simple etichete aplicate lucrurilor, ele făcând parte din lucrurile înseși; altfel spus, cuvântul nu rămâne în afara lucrului pe care îl caracterizează, ci pare că îl constituie, că îl creează aici și acum, de îndată ce îl rostim.

Dezbaterea ocupând prim-planul cu destulă autoritate, istoricii căutau și ei o utilitate acestei provocări intelectuale: ajungeau astfel să se interese de latura implicită, necontrolată și non-intențională a limbajului politic²⁰. Erau încurajați în această direcție

vocabularul care o cuprinde. Iar motivația venea din prezumția că limbajul este un sistem de semne autonom, care produce semnificații imprevizibile și polivalente, nesupunându-se intențiilor noastre de a o controla. În Franța, acest curent a avut ecouri slabe, receptarea lui fiind alta, crede Christophe Prochasson; documentul de arhivă era perceput în continuare ca *text* și nu ca *discurs*, structura lui internă părând mai credibilă decât raportarea speculativă la realitățile pe care acel manuscris le avea în vedere. Christophe Prochasson, *Autour de l'histoire culturelle*, în „Les Cahiers du Centre de Recherche Historiques”, *Regards sur l'histoire culturelle*, 31, 2003, <http://crrh.revues.org/305>, consultat la 10 octombrie 2009.

¹⁶ John Langshaw Austin, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, traducere de Sorana Corneanu, Pitești, Paralela 45, 2005, 156 p.

¹⁷ Datele biografice sunt furnizate de Vlad Alexandrescu, în prefața cărții lui J. L. Austin (*ibidem*, p. 9-10).

¹⁸ Pragmatica descrie utilizarea unor formule de către interlocutori care își propun să acționeze unii asupra altora. Vezi Oswald Ducrot & Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan, Marina Păunescu, București, Editura Babel, 1996, p. 500.

¹⁹ Cristoph Reinfandt, *Reading Texts after the Linguistic Turn: Approaches from Literary Studies and Their Implication*, în Miriam Dobson, & Benjamin Ziemann (eds.), *Reading Primary Sources. The Interpretations of Texts from 19th and 20th Century History*, London, New York, Routledge, 2009, p. 37-54.

²⁰ De aceea, nu suntem hotărâți dacă limbajul generează realitatea sau doar o reflectă. Convingerea că nu există realitate în afara limbajului care o construiește a căpătat numele de „turnură lingvistică”. Vezi Christian Delacroix, *Linguistic turn*, în Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, Nicolas Offenstadt (sous la direction de), *Historiographies. Concepts et débats*, tome I, Paris, Éditions Gallimard, 2010, p. 476-490. Oprindu-se asupra vieții publice de la sfârșitul Vechiului Regim francez, Reinhart Koselleck repertoriază noțiunile care se permanentizau acum în exprimările curente, spunând că „[...] pentru cuvintele citate, specifice vocabularului de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, este faptul că ele constituie o abundență de exprimări și sensuri menite să provoace situații noi. De atunci există numeroase concepte care nu numai că reunesc sensuri noi, ci, mai mult, articulează speranțe și așteptări pe care istoria de până atunci nu-și permisese să le cuprindă. Conceptele devin anticipări (s.n., A.M.)”. Vezi Reinhart Koselleck, *Conceptele și istoriile lor. Semantica și pragmatica limbajului social-politic*, traducere de Gabriel H. Decuble și Mari Oruz, București, Editura Art, 2009, p. 260.

de unele intervenții conciliatoare, ce redefiniu structuralismul în așa fel încât să îl împace cu studierea trecutului. În 1964, Jean Starobinski venea cu unele precizări susceptibile să liniștească spiritele:

Că un sistem nu este constituit din suma părților lui, că sensul întregului este immanent fiecăruia dintre elementele constitutive – aceasta este intuiția de bază a structuralismului. [...] structuralismul nu este decât o vigență dispusă să țină seama de interdependența și de interacțiunea părților în sânul întregului. [...] consider structuralismul drept complement indispensabil conștiinței istorice. Nu există istorie decât în relieful operelor, instituțiilor, relațiilor umane²¹.

Peste aproape un deceniu, în 1973, Starobinski revenea, constatând că „structuralismul a fost acuzat de dispreț față de istorie”. El socotea că este o culpabilizare nedreaptă, „căci structuralismul nu ne invită să întoarcem spatele istoriei: el recuză un cauzalism lax, care nu se străduiește să definească îndeajuns faptele, evenimentele, instituțiile pe care pretinde că le explică. În schimb, structuralismul încearcă să ofere interpretării istorice materialul cel mai «fiabil», cel mai solid constituit. Să precizăm: renunțând la pretențiile totalitare ale viziunilor cauzaliste asupra lumii, care se concentrează să aibă un răspuns la toate, structuralismul nu vrea să rămână captiv al unui pozitivism îngust, care se teme să depășească simpla colectare de date observabile”²².

În paralel, atenția istoricilor era atrasă de marea vogă a metodelor de tip *thick description* pe care Clifford Geertz și emulii săi le impuseseră în antropologie; în fond, americanii pretindeau nu atât empatie, cât mai mult o curiozitate „arheologică” față de obiectul lor de studiu; doar așa specialistul putea avea acces la acele subînțelesuri ce defineau tacit o civilizație încă tribală, caracterizând-o într-o măsură mult mai mare decât trăsăturile vizibile pentru oricine. De la colegii lor antropologi, istoricii preluau, în mod deosebit, ideea autonomiei factorului cultural²³ și langajier față de determinările exterioare, de ordin economic sau politic, marcând o importanță de distanțare față de istoria mentalităților, tributară schemelor explicative de stânga²⁴. De la Clifford Geertz,

²¹ Jean Starobinski, *Gesturile fundamentale ale criticii*, traducere de Angela Martin, București, Editura Art, 2014, p. 214-215.

²² *Ibidem*, p. 111.

²³ În cartea sa, *Narațiune și imaginar*, extrem de utilă pentru cei interesați de anatomia lărgită a culturilor istorice, Ioan Vultur își așază expunerea sub semnul teoriilor lui Clifford Geertz. De la antropologul american prelua conceptul de *cod cultural*: o conștiință comună, un sistem dominant de sens; o reprezentare globală a realului, existentă, în formă sintetică, cu nuanțări și diferențe, în conștiința individuală a fiecărui subiect; codul sprijină o ordine pe care o prezintă ca „natură a lucrurilor”, ca situație de la sine înțeleasă, încă de la începutul lumii; tinde să naturalizeze un sistem de convenții, să-l considere ca singurul posibil și să-l eternizeze. În tălmăcirea lui Vultur, acest cod oferă individului niște noțiuni fundamentale pe care le adoptă încă din copilărie, în conformitate cu ele apreciind sau respingând diversele aspecte ale vieții cotidiene ori sociale. Datorită codului cultural, se conturează *cunoașterea împărtășită*, adică acel ansamblu de idei, credințe și perspective comune întregii societăți (Ioan Vultur, *Narațiune și imaginar. Preliminarii la o teorie a fantasticului*, București, Editura Minerva, 1987, p. 75). Vezi și Ana Zăstroiu, *Importanța elementului narativ în proza fantastică*, în „Philologica Jassyensia”, an III, nr. 2/2007, p. 325-339.

²⁴ În formularea concepției sale, Clifford Geertz se distanțează de scepticismul lui Claude Levi Strauss, care se recunoscuse oarecum învins: antropologul nu ar avea revelații, fiind mereu obligat să rezolve ghicitori; ia contact fie cu oameni complet opaci din cauză că nu se occidentalizaseră defel, fie, dimpotrivă, cu sălbatici pe care îi înțelege mai mult decât și-ar dori, pentru că i-a contaminat deja cu propria cultură. Iată ce spune Geertz, desprinzându-se de metoda observației participante, practică de înaintașii săi: „Nu prin asaltarea directă a citadelor vieții sălbatice, încercând a penetra fenomenologic viața lor mentală (o pură imposibilitate), poate fi scrisă o antropologie validă. Ci reconstituind intelectual conturul acelei vieți din rămășițele «arheologice» acoperite de mizerie, reconstruind sistemele conceptuale care, din adâncurile ei, o animă și îi dau formă”. Vezi Clifford Geertz, *Interpretarea culturilor*, traducere de Ciprian Șiulea, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2014, p. 72.

se revendică istoricii notorii, cum ar fi Robert Darnton, Roger Chartier ori Natalie Zemon Davies. Deși Geertz a fost acuzat că ar confunda cauza unui fapt cultural cu înțelesurile lui, ei i-au dus mai departe ipotezele, mizând pe interpretarea *a ceea ce se spune, nu a ceea ce se face* într-o societate²⁵. Așa că istoricii caută în documentele de arhivă ceea ce Geertz văzuse printre sălbatici: rutina ca formă de „textualizare” a unor ritualuri, în opinia lui tocmai banalul încercând realitatea fadă cu niște semnificații polivalente și trainice²⁶. Antropologia nu era deci utilă doar ca posesoare de soluții ori sugestii, folosind istoricilor și ca avertisment ori contraexemplu: rezultatele ei sunt esențializate, anistorice, izvorând din preocuparea lor de a decela constate sociale, permanente, arhetipuri imemorale. Problema este că istoricii înșiși sunt deseori adepții involuntari ai explicațiilor de factură teleologică ori anacronică, datorită faptului că ei știu finalul evenimentelor cercetate și le judecă succesiunea din perspectiva acestui deznodământ deja cunoscut²⁷. Astfel se explică succesul „arheologiei” lui Michel Foucault, ostil istoriografiilor tradiționale, unidirecționate, omogenizante. Până la el, discontinuitatea era sinonimă cu dezordinea temporală, cel mai mare inamic al istoricului. Odată cu Foucault, abordarea se inversa, discontinuitățile factuale ale trecutului devenind ele însele instrumente de lucru, revelatoare ale schimbărilor fundamentale dintr-o societate²⁸. Mizând pe serii factuale scurte, pe cauzalități fragmentare și pe accentuarea „defecțiunilor” din evoluția unui fenomen, Foucault demonstrează că istoricul își securizează munca, operând mai ușor diferențieri, cronologii, etapizări²⁹.

Marii eroi, mari anonimi

Revendicându-se parțial de la gândirea lui Foucault și mai ales de la cercetările acestuia privind marginalii, în 1976, Carlo Ginzburg ilustra, prin intermediul *micro-istoriei*³⁰, teoriile filosofului francez³¹. În fine, din această mixtură de corelări și coincidențe metodologice, apărea, în 1989, volumul *The New Cultural History*, editat de Lynn Hunt, profesoară la University of California, din Los Angeles. Tomul nu inițiază

²⁵ T. G. Ashplant & Gerry Smyth, *Schools, Methods, Disciplines, Influences*, în idem (eds.), *Exploration in Cultural History*, London, Sterling, Pluto Press, 2001, p. 20-23.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Jean François Soulet, *Istoria imediată*, traducere de Mircea Platon, București, Editura Corint, 2000, p. 76.

²⁸ Michel Foucault, *L'archéologie du savoir*, Paris, Gallimard, 1969, p. 16-17.

²⁹ O analiză amplă a arheologiei foucauldienne găsim la Mathieu Potte-Bonneville, *Michel Foucault. Neliniștea istoriei*, traducere de Irina Balotescu, București, Ideea Europeană, 2010, 286 p.

³⁰ Proiectul lui Carlo Ginzburg nu a rămas fără *feed back*, sărăcia ori extrema fragmentare a surselor din anumite epoci găsim un precedent onorabil și o justificare teoretică în conceptul de *micro-istorie*. Vezi Jill Lepore, *Historians Who Loved Too Much. Reflections on Microhistory and Biography*, în „The Journal of American History”, vol. 88, nr. 1 (June 2001), p. 129-144; István Szijártó, *Four Arguments for Microhistory*, în „Rethinking History”, 6:2 (2002), p. 209-215.

³¹ Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, traducere de Claudia Dumitriu, București, Editura Nemira, 1997, p. 7-22. Ginzburg opera foarte multe delimitări, precizând cu cine *nu* trebuie confundată micro-istoria: cu istoria mentalităților așa-zis colective; cu istoria unor idei produse de o clasă ori impuse acesteia; cu studiul culturilor dominante și subalterne, aflate într-o prezumtivă tensiune; cu definițiile macrosociale ale antropologiei culturale; și nici cu acea fantasmatică ce transcende ierarhiile unei lumi premoderne. Pe seama lui Menocchio nu se pot face generalizări, ci dezmințiri: el nu reprezintă un țăran tipic, nu întruchipează o gândire de clasă subordonată și nici de clasă insurgentă; nici nu exemplifică, servil, o cultură dominantă oarecum vulgarizată, fie pe calea colportajului, fie pe aceea a oralității. Menocchio este un personaj sincretic, pe alocuri de neînțeles, straniu, nepredictibil; manifestă o individualitate neîncadrabilă social ori discursiv, anunțând-o pe a noastră, modernă. El este simptomul unor începuturi în care ne recunoaștem, dar cu care nu mai putem stabili filiații explicite.

această opțiune metodologică, luând mai degrabă act de existența ei. De exemplu, în 1987, apăruse cartea *Ficțiunea în documentele de arhivă. Istorisirile din cererile de grațiere și povestitorii lor în Franța secolului al XVI-lea*, scrisă de Natalie Zemon Davies³². Autoarea s-a inspirat dintr-o lucrare a lui Emmanuel Leroy Ladurie³³ (apărută în 1985), îndeosebi din „deprinderile de povestitori cu care locuitorii satelor din Pyrenei de la începutul secolului al XIV-lea au fost înzestrați”³⁴. Căutându-și propriul eșantion de surse, Zemon Davies se oprea la textele juridice din secolul XVI, încercând „o analiză culturală a textelor de grațiere” ca „să înțeleagă regulile creației acestora”³⁵. De aici se desprindea și dilema ei: faptele descrise în documente se produsese chiar așa ori oamenii le relataseră, cu premeditare, ca să corespundă versiunii acceptabile pentru autorități? Davies crede că acele apeluri la clemență erau niște *tranzacții narrative*, ele fiind revelatoare pentru o idee de probitate tranzitorie; aceasta făcea trecerea de la *certitudinile prestabilite* prin memorie, tradiție și autoritate, la *adevărurile descoperite* prin exerciții intelectuale cum ar fi îndoiala, comparația, contra-exemplul, autentificarea:

De câte ori citesc aceste scrisori regale de iertare și grațiere – arhivele din Franța gem de ele –, mă minunez de calitatea literară a acestor texte, sau, aș spune, de calitatea lor „ficțională”, adică de reușita autorilor de a da episoadelor unei crime formă de povestire [...]. Istoricii au folosit și folosesc în continuare variate mijloace de studiere a acestor scrisori, fără ca structura literară a acestora să intre în sfera lor de interes [...]. Eu aș încerca o abordare diferită. Intenționez să așez aceste aspecte „ficionale” ale documentelor în centrul analizei. Prin „ficionale” nu înțeleg elementele lor imaginate, ci [...] elementele lor alcătuitoare, configurative și modelatoare: arta de a meșteșugi narațiunea. În cadrul dezbaterilor [...] despre relația „realului” și „istoricului” cu „ficonalul”, cred că putem fi de acord cu Hayden White atunci când afirmă că lumea nu „se prezintă percepției pur și simplu sub forma unor istorisiri bine alcătuite, cu o temă centrală, cu începutul, mijlocul și sfârșitul adecvate”. Cât privește diversele eforturi de definire a caracterului narațiunii istorice, cred că ne putem alinia opiniilor lui Roland Barthes, Paul Ricoeur și Lionel Gossman, conform cărora redarea unor părți selectate de limbaj, detaliu, ordonare, dintr-o perspectivă modelatoare, devine un lucru necesar în alcătuirea unei relatări care este, atât pentru scriitor cât și pentru cititor, veridică, reală, plină de sens și/sau explicită. [...] Recursul la literatură nu a conferit însă în mod necesar o notă de neverosimil unei povestiri. El poate prea bine să-i aducă un plus de verosimil sau un adevăr moral. La fel, nici configurarea sau înfrumusețarea unei istorii nu însemna neapărat contrafacere; unde anume se trage linia, iată una dintre controversele creatoare ale vremii. A cerceta aspectele „fictive” ale scrisorii de grațiere după definiția din secolul al XVI-lea nu însemna automat a depista o fraudă. [...] ochiul meu de istoric nu va zăbovi asupra morfologiilor povestirii, asupra producțiilor dintr-o gramatică universală sau asupra ordonării funcțiilor, „indiciilor” și propozițiilor pe care le găsim în orice epocă sau loc. Caut, în schimb, mărturii despre modul de a nara al oamenilor din secolul al XVI-lea (cazul particular al scrisorilor de grațiere), despre ce anume se considera a fi o povestire bună, despre cum structurau o temă anume, și cum, prin narațiune, se găsea o logică în imprevizibil, ceva ce conferea coerență experienței imediate. [...] Mă voi întoarce la una și aceeași întâmplare relatată însă de alte persoane, încercând astfel să clarific măsura în care veridicitatea istorisirii se afla în legătură directă cu deznoământul și ce valoare de adevăr le acorda, în general, societatea³⁶.

³² Natalie Zemon Davies, *Ficțiunea în documentele de arhivă. Istorisirile din cererile de grațiere și povestitorii lor în Franța secolului al XVI-lea*, traducere de Diana Cotrău, București, Editura Nemira, 2003, 268 p.

³³ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*, vol. 1-2, traducere de Maria Carпов, București, Editura Meridiane, 1992.

³⁴ Natalie Zemon Davies, *op. cit.*, p. 7.

³⁵ *Ibidem*, p. 8.

³⁶ *Ibidem*, p. 15-17.

Din acest amplu citat întrezărim efectele îndepărtate ale dezbaterilor structuraliste: finalmente, ele au avut și câteva consecințe și în practica cercetării istorice. Nu au schimbat radical metodele de lucru, inspirând însă altele, complementare, dimpreună cu subiecte și delimitări prea puțin prizate până atunci. În același timp, scrisorile de grație ne mai relevă ceva: erau produsul unei întregi civilizații, nu al unor grămăticăi însingurați. Toate reflectă, așadar, o anumită *cultură a adevăririi*, deopotrivă împărtășită de judecători și de inculpați. Cele două părți, acuzații și acuzatorii, colaborează deci la construirea unei noțiuni comune de adevăr³⁷. Aceste documente ne ajută să conștientizăm că reconstituirea trecutului, imediat ori ba, nu a fost de la bun început opera unor specialiști ai domeniului: teologia și jurisprudența au excelat inițial în restabilirea faptelor, prima smulgându-le din text, iar a doua exact invers, textualizându-le³⁸. Simțul trecutului vine așadar din direcții neprevăzute, socoteala cronicărească a trecerii anilor necontribuind cu mare lucru la geneza istoriografiei moderne. Prezumțiile Nataliei Zemon Davies au dat idei și cercetătorilor altor secole: individul anonim are arta lui de a rămâne semnificativ, din cauză că banalitățile și hazardurile existenței lui pot sugera definiții macro-sociale³⁹.

Investigațiile istoricului au avut în vedere dimensiunea perlocuționară⁴⁰ a documentului, concentrându-se asupra sintagmelor scăpate cumva de sub controlul formulelor de conveniență. Atenția specialiștilor s-a reorientat ulterior de la obiectul lor de studiu către ei înșiși⁴¹, de la textul documentelor la verbiul cu care cercetătorii îl comentează. Așa s-a ajuns la niște auto-chestionări permanentizate: ce timpuri ale verbului folosesc ei?, ce indicatori temporali preferă?, cum se armonizează argumentarea de la nivel secvențial cu aceea macro-textuală⁴²? Exemplificăm cu ideea de *eveniment istoric*, căci el

³⁷ Când și când, adevărul a fost perceput ca o puțință de armonizare cu alte informații nou venite; ca expresie a nevoii noastre de a da trecutului un sens; ca rezultat al unor verificări și comparații; ca puțință de a ne oferi certitudini globale, ignorând revelațiile de ultimă oră etc. (vezi Enrico Castelli Gattinara, *Verité*, în Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, Nicolas Offenstadt (sous la direction de), *Historiographies. Concepts et débats*, tome II, Paris, Éditions Gallimard, 2010, p. 927-940). Reinhart Koselleck surprindea trecerea de la *historia naturalis* (un bilanț descriptiv al cunoștințelor despre lume, împărțite între regnul vegetal, animal și astral) la *istoria naturală* (la fel de anistorică, cu clasificări decontextualizate dar foarte diversificate și ramificate), la *arheologia naturii*, propusă de Kant, care dădea istoriei naturale o dimensiune temporală. Dintr-o altă paradigmă venea filiația stabilită între *istoria sacră*, atemporală, aceea a marilor gesturi divine, urmată de aceea seculară, zisă și *istoria mântuirii* umane, decurgând epigonic din prima, adică asumându-și istoricitatea; totul se termina apoi cu *istoria empirică a lumii*, cu istoria „universală” cum îi spunem acum (vezi Reinhart Koselleck, *Conceptul de istorie*, traducere de Victor Neumann și Patrick Lavrits, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005, p. 60-75).

³⁸ Geneza noțiunii moderne de adevăr are loc la intersecția unor schimbări de episteme și de practici care nu aveau reconstituirea trecutului în centrul preocupărilor. Bunăoară, în vremurile Renașterii, mult căutatul adevăr nu era o chestiune de cunoaștere, ci o unealtă de identificare a unei infracțiuni. Vezi Donald R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship. Language, Law, and History in the French Renaissance*, New York & London, Columbia University Press, 1970, p. 241-309.

³⁹ Michèle Perrot, *Fait divers et histoire au XIXe siècle*, în „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”, 38e année, nr. 4, 1983, p. 911-917.

⁴⁰ John Austin, *op. cit.*, p. 86, 116. Austin înțelege prin act perlocutoriu „însoțirea cuvintelor cu acțiunea”, „obținerea unor efecte prin spunerea a ceva”. Poate fi vorba de o afirmație performativă, opusă celei constatative, prin care enunțul vrea să fie simultan cu acțiunea pe care o desemnează. De exemplu, discursurile oficiale din timpul comunismului mizau pe verbe care dădeau iluzia unui progres neîntrerupt, mimând verbal simultaneitatea vorbei cu fapta: înălțăm, construim, realizăm, îndeplinim, depășim etc.

⁴¹ Din anii '70 ai secolului XX, biografiile istoricilor sunt chemate să dea seamă despre felul în care aceștia și-au gândit opera. Vezi Jaume Aurell, *Autobiographical Texts as Historiographical Sources: Rereading Fernand Braudel and Annie Kriegel*, în „Biography”, volume 29, number 3, summer 2006, p. 425-445.

⁴² Jean Leduc, *Quelques aspects de l'écriture du temps chez les historien français de la seconde moitié du XXe siècle*, în „Revue d'histoire du XIXe siècle”, nr. 25/2002, p. 21. Mai utilă ni se pare însă, pentru

[...] nu poate fi identificat cu semnificațiile pe care i le conferă cei care îi vor urma [...]. În măsura în care evenimentul nu deține puterea de a dicta modul în care va trebui să fie narat, nici consecințele pe care să le aibă, el nu își poate selecta naratorii. Printre ei vor figura atât cei care vor încerca să întindă la maxim raza lui de acțiune și drepturile pe care el le autorizează, cât și cei ce vor încerca să le minimalizeze. Cel care se angajează într-un asemenea demers va fi obligat numai să recunoască prin ce anume este el moștenitor a ceea ce a avut loc, prin ce anume se vede astfel situat de către eveniment, cu sau fără voia lui [...], adică să se recunoască pe el însuși drept constructor al istoriei ce îi urmează evenimentului, un constructor de semnificații printre alții⁴³.

Multe subînțelesuri, puține adevăruri

Până în secolul XVIII – remarca Herbert Schnädelbach – cuvintele „știință” și „filozofie” erau folosite cu același înțeles, preocuparea pentru teoria cunoașterii născându-se din criza metafizicii hegeliene. După 1831, spune el, accentele se deplasau încet de la științele care cumulau judecăți despre ceva anume la acelea care puneau totul sub semnul întrebării, investigând realitatea în temeiul unor proceduri fixate aprioric⁴⁴. Criza metafizicii din secolul XIX nu a asigurat însă triumful metodologiilor empiriste în veacul următor. Decantarea unor teorii cu aplicabilitate pentru istorici s-a datorat dezacordurilor dintre filosofi limbajului: ultimii erau și ei împărțiți într-o tabără care susținea că adevărul reiese din buna relație dintre cuvânt și lucru, crezând că vocabularul își propune să reprezinte corect realitatea (de unde și denumirea de școală reprezentativistă), și o tabără care socotea că limbajul nu este altceva decât un set practici sociale, niște „atribuiri de adevăr”; de altfel, sensul unui text nu era, după Heidegger, proprietatea lui intrinsecă, ci una dobândită, acordată⁴⁵, adică adevărul nu desemna o proprietate particulară și mai ales relațională, care să lege intrinsec o afirmație de lumea pe care o descrie⁴⁶. Acest relativism va fi exacerbat de pragmaticul Rorty, care credea că hermeneutica nu este atât de interesată de scoaterea adevărului din „starea de ascundere”, despre care vorbea Heidegger, înțelesurile provizorii ale unui text putând fi subordonate, fără prea multe remușcări, scopurilor noastre mereu schimbătoare. Și aceasta pentru că sensurile lui trebuie mereu ajustate și complementarizate cu mesajele altor texte. Radicalismul său provoca și disputa cu Umberto Eco, argumentele aruncate în luptă redimensionând accepțiunile adevărului în așa fel încât acesta să ridice semne de întrebare și istoricilor; ei se vedeau totuși obligați să-și delimiteze noi sfere de interes și noi metode de a le cerceta, dar asumându-și mai explicit subiectivitatea abordării, „situarea” perspectivei din care își investigau sursele. Altfel spus, noile crezuri scientiste rămăneau, tacit, fenomenologice, adevărul istoric neputând fi cu totul străin de mijloacele cu care îl căutăm⁴⁷. Căci metoda nu e un simplu

înțelegerea problematicii, cartea aceluiași Jean Leduc, *Les historiens et le temps. Conceptions, problématique, écritures*, Paris, Éditions du Seuil, 1999, p. 207-310.

⁴³ Isabelle Stengers, *Inventarea științelor moderne*, traducere de Claudiu Constantinescu, Iași, Polirom, 2001, p. 71.

⁴⁴ Herbert Schnädelbach, *Introducere în teoria cunoașterii*, traducere de Mihai Radu Solcan, Pitești, Paralela 45, 2007, p. 6-10.

⁴⁵ George Bondor, *Adevăr hermeneutic și metodă fenomenologică în Fînți și timp*, în George Bondor & Cornel Bîlbă (coord.), *Adevăr hermeneutic și locuri obscure*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008, p. 62.

⁴⁶ Richard Rorty, *Obiectivitate, relativism și adevăr. Eseuri filosofice*, I, traducere de Mihaela Căbulea, București, Editura Univers, 2000, p. 275-279.

⁴⁷ „Fenomenologia e pusă la lucru pentru a nu descrie ceva care ne este deja întru totul vizibil, ci tocmai ceea ce nu se arată, lucrurile care se găsesc disimulate prin chiar modul lor de a fi. [...] Observăm din

set de reguli, ea mulându-se pe toate modurile de a fi ale realului⁴⁸. Ceea ce nu înseamnă că nu au existat mereu încercări de emancipare de sub această tutelă⁴⁹. Istoria recentă este însă mai puțin receptivă la asemenea despărțiri, de vreme ce cercetătorul scrie pentru un cititor deloc pasiv, ultimul fiind el însuși actor în acest trecut neîncheiat încă⁵⁰.

Adevărurile istoricului au apărut cu greu, stând în umbra unor dispute filosofice, cum ar fi: lumea există în sine sau numai pentru o conștiință? Polemicile de acest fel generau și paradigme de cunoaștere, dublate de feluri anume de citire a surselor. Prea îndatorați medierii oferite de Sfinții Părinți, catolicii generaseră o pasiune pentru *implicitul* textului. În replică, urmașii lui Luther se vedeau mai obiectivi, pe motiv că mizau numai pe *explicitul* acestuia⁵¹. Aceste deosebiri stăteau la originile unor concepții opuse despre scriitura istorică: în secolul XIX, școala „culturalistă” a lui Karl von Lamprecht, de la Leipzig, și aceea „pozitivistă” a lui Leopold von Ranke, de la Berlin⁵², transpuneau cele două poziționări majore față de interpretarea Bibliei⁵³. Prima pune accentul pe multiplele semnificațiile ale unui text, cea de-a doua, dimpotrivă, evita orice abatere de la litera documentului. Savanții nu erau însă lăsați în turnul lor de fildeș, societatea propulsându-i, cu o oarecare întârziere, în momente când opiniile lor nu se bucurau de o notorietate reală. Bunăoară, marea vogă socială a pozitivismului venea abia după Primul Război Mondial, odată cu descoperirea mormântului lui Tutankhamon (1922) și cu marele succes al romanelor Agathe Christie. Căsătorită a doua oară cu un arheolog, scriitoarea făcea din personajul-detectiv un fel de cercetător, eminentamente empirist; obsedat să reconstituie faptele pas cu pas, Hercule Poirot se

nu că falsul se dovedește a fi o formă derivată și deviată a adevărului, după același model al raportului dintre fenomen și aparență” (George Bondor, *Adevăr hermeneutic și metodă fenomenologică*..., p. 50-51).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 67.

⁴⁹ Christian Ferencz-Flatz, *În ce sens este și în ce sens nu este indispensabilă cercetarea istorică în fenomenologie*, în Christian Ferencz-Flatz & Paul Marinescu (coord.), *Timp, memorie și tradiție. Studii de fenomenologia istoriei*, București, Zeta Books, 2012, p. 40. Autorul spune că fenomenologia nu a reușit o „turnură istorică”, transformarea ei în exegeză datorându-se nu soluțiilor pe care le-ar fi propus, ci asimilării criticilor care i-au fost adresate.

⁵⁰ Omul este de la bun început în adevăr ori nu mai ajunge niciodată acolo, credea Heidegger. Insistând pe distanța dintre ceea ce este inițial *corect* și ceea ce este apoi *adevărat*, filosoful german își scuză cumva imposibilitatea retragerii din propriul timp. Sunt observații prin care el justifică, arată Sorin Borza, colaborarea cu regimul nazist (Sorin Borza, *Heidegger și Istoria. A seduce și a soma*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 51).

⁵¹ „Noțiunea de hermeneutică, înțelegând prin aceasta disciplina sau tehnica interpretării textelor sacre, juridice sau literare, s-a constituit abia la mijlocul secolului al XVII-lea în Germania. [...] Numele acesta era nou în domeniul activităților erudite, dar el desemna o activitate ale cărei antecedente duceau până în Antichitate. Pe măsură ce între Homer și lectura textului s-a mărit distanța temporală, înțelegerea textului nu a mai fost posibilă decât cu ajutorul unor explicații lexicale și gramaticale; o întreagă activitate «critică» se impunea pentru rectificarea cuvintelor deformatate de copiiști, pentru explicarea termenilor învechiți sau eliminarea versurilor interpolate: o activitate de *restituire* a textului; în fine, pentru ca Homer să-și păstreze autoritatea morală, era necesar să se dea un nou sens – alegoric – comportamentelor eroilor săi, pe care oamenii unei epoci și ai unei morale diferite nu puteau să le considere exemplare în literalitatea textului. [...] Însă avântul hermeneuticii, sub numele ei nou și vechi totodată, în Germania secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, corespundea unei tendințe legate de Reformă și de prima modernitate. [...] Hermeneutica este concepută ca o tehnică a întoarcerii la sensul primar și pur, despovărat de adăugirile și de alterările prin care a trecut de-a lungul secolelor” (Jean Starobinski, *op. cit.*, p. 116-117).

⁵² Serinela Pintilie, Claudiu Lucian Topor, *Istoricii români și lumea germană în a doua jumătate a secolului XIX*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 111-130.

⁵³ „[...] atitudinea pozitivistă respinge metafizica în baza ideii conform căreia domeniul cognosibilului este limitat la ceea ce este dat în mod pozitiv. Cunoașterea omenească este astfel identificată cunoașterii științifice, fiind acceptate doar enunțurile care aparțin științelor naturii, așadar cele care pot fi probate empiric [...]” Despre critica pozitivistă aplicată metafizicii, vezi George Bondor, *Dosare metafizice. Reconstrucție hermeneutică și istorie critică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, p. 123.

comporta ca un istoric: nu ceda speculațiilor neacoperite de probe și nici coincidențelor prea spectaculoase⁵⁴. Altfel spus, a descoperi un adevăr presupunea, pentru el, să dezlegi o enigmă, folosindu-te la început chiar și de indicii false. O altă exemplificare a uzajelor sociale ale trecutului ne-o dă însăși Școala Analelor: apărută în Franța interbelică, s-ar fi putut revendica de la manifestul fraților Goncourt; în 1857, publicând *Portraits intimes du XVIIIe siècle*, ei pledau pentru o „mică istorie”, care să redea viața cotidiană a fiecărei epoci în specificul și detaliile ei mondene, pitorești, surprinzătoare⁵⁵; dar cum în anii '30 marxismul era, în Est, ideologia unui regim politic ostil lui Hitler, iar în Vest o teorie socială sub-utilizată, motivația antifascistă a primat: „il n'y a d'histoire que du present!”. Astfel, din simpatie față de Uniunea Sovietică și nu numai, discipolii lui Lucien Febvre și Marc Bloch și-au fundamentat investigațiile pe ideile lui Karl Marx⁵⁶. Dar „Analele” și-au luat ulterior revanșa, învățându-ne că istoria politică nu era deloc sinonimă cu istoria statului⁵⁷.

Judecățile *deductive* și prudente, din aproape în aproape, rivalizează, de când lumea, cu acelea prea speculative, fie *inductive*, fie *inferențiale*⁵⁸. Deducțiile par că ne

⁵⁴ Înainte de a se căsători, o rudă o întreba dacă nu confundă dragostea cu fascinația pentru meseria de arheolog. Mai relevant mi se pare însă fragmentul în care Agatha Christie povestește cum și-l imaginase pe Hercule Poirot: „[...] m-am decis să aleg un detectiv belgian, pe care l-am lăsat să se dezvolte de la sine. Trebuia să fi fost inspector de poliție la viața lui, ca să aibă o anumită experiență în materie de crime. De asemenea, trebuia să fie meticulos, ordonat, mi-am zis eu, în timp ce făceam curățenie la mine în cameră. Un omuleț ordonat. Așa îl vedeam, un omuleț ordonat și pedant, aranjând mereu câte ceva, preferând perechea individului și pătratul cercului” (vezi Agatha Christie, *Autobiografia*, traducere de Adania Folea, București, Editura Rao, 2012, p. 355, 581).

⁵⁵ Edmond și Jules Goncourt, *Germinie Lacerteux*, București, Editura Minerva, 1981, p. XXXI.

⁵⁶ Despre amplitudinea acestei opțiuni teoretice găsim multe detalii în Philip Daileader & Philip Whalen (eds.), *New Historical Writing in Twentieth Century France. French Historians, 1900-2000*, Oxford, Blackwell Publishing, 2010, 610 p.

⁵⁷ André Burguière, *The Annales School. An Intellectual History*, Ithaca & London, Cornell University Press, 2009, p. 250. Acest curent a avut ca impuls aspirația de a studia societatea în manifestările ei mai puțin explicite, codificate, ascunse; nu înainte de a ști ce căutăm și de a formula întrebări, renunțând la descoperirea trecutului din aleatoriul arhivelor. Marc Bloch îi dădea o tentă mai sociologică, Lucien Febvre una mai psihologizantă. De aici au plecat și departajările naive, dintre istorie, care ar contabiliza faptele explicite, pe de o parte, și etnografie, care le-ar sonda pe acelea inconștiente, pe de alta; ori antiteza dintre *convingere*, exprimată explicit, în contrast cu *mentalitatea* manifestată involuntar. Reacțiile critice s-au coagulat în timp și pot fi sintetizate prin câteva observații nu lipsite de teme: 1) individul nu este un simplu rezumat al societății, având niște variabile pe care micro-istoria le va releva: ființa umană nu suportă pasiv Istoria și valorile ce i se impun, ci se autonomizează, fie și printr-o cultură a tergiversării, a pastișării, a echivocului; 2) s-ar fi impus o distincție între ideea de *mentalitate* (idee comună împărtășită involuntar de o colectivitate) și aceea de *reprezentare* (care dezvoltă viziuni concurente asupra aceleiași realități, deși utilizează în acest scop valori unanim împărtășite); 3) accentul pe elemente inerte, sporadice și necuantificabile nu poate fi o garanție a științificității cercetărilor; 4) membrii unei categorii sociale nu pot gândi uniform ca și cum ar fi multiplicarea unui singur individ; 5) statisticile care înregistrează recurența unor atitudini nu ne ajută să surprindem singularitățile, adică micile rupturi care pot anunța marile schimbări; 6) reprezentările despre lume nu pot forma un ansamblu omogen și stabil, deoarece nu toate comportamentele unui om pot fi explicate printr-o structură mentală unică; 7) nu toate faptele noastre cotidiene sunt pre-semnificate, teleghidate de un „eu” colectiv care le dirijează; 8) un text singular nu dezvoltă receptări stereotipe, putând avea mai multe tipuri de public, cu pre-lecturi dintre cele mai variate. Vezi André Burguière, *L'anthropologie historique et l'école des Annales*, în „Les Cahiers du Centre de Recherche Historiques”, *Réflexions historiographiques*, nr. 22, 1999, <http://ccrh.revues.org/2362>, consultat la 11 octombrie 2009; Roger Chartier, *La nouvelle histoire culturelle existe-t-elle?*, în „Les Cahiers du Centre de Recherche Historiques”, *Regards sur l'histoire culturelle*, 31, 2003, <http://ccrh.revues.org/291>, consultat la 10 octombrie 2009.

⁵⁸ Cartea scrisă de Jean Michel Adam împreună cu Françoise Revaz pleacă de la următoarea constatare: o simplă succesiune de acțiuni nu formează un tot omogen, o povestire. Pentru a constitui o unitate purtătoare de sens, acțiunile trebuie să comporte nu numai o înlănțuire cronologică, ci și o determinare cauzală, adică să ia naștere una din alta. Istoria, în care cei doi autori văd „imitarea” unei acțiuni trecute,

scutesc de riscuri, noi mărginindu-ne să spunem că din faptul X nu rezultă, drept consecință, decât faptul Y. Altfel spus, premisele unei demonstrații susțin îndeaproape concluziile la care ajungem⁵⁹. Precierile inductive sunt de obicei asociate cu David Hume: în 1748, savantul le repera acolo unde se foloseau cazuri particulare, ca să se argumenteze anumite generalizări ce depășeau vizibil cadrul observațiilor empirice, controlabile⁶⁰. Mult mai scandalosă este însă inferența: derivarea unui enunț dintr-altul, pentru a se admite o judecată – al cărei adevăr nu este verificat direct – în virtutea similarității ei cu judecăți anterioare, considerate din start ca fiind adevărate. Orice am spune, vor persista veșnic tensiunile dintre *relatare* (ce s-a întâmplat), *argumentare* (pe ce anume mă bazez) și *interpretare* (de ce s-a întâmplat?). Cum scriem totuși istoria? O povestim sau o explicăm⁶¹? Și cui dăm mai multă atenție: aspectului veritativ sau celui fiduciar⁶²? Problema este că nu optăm decisiv pentru nici una dintre aceste soluții, frecventându-le succesiv pe toate: „Noi credem că în lumea reală trebuie să conteze principiul de Adevăr (Truth), în timp ce în lumile narative trebuie să conteze principiul de încredere (Trust). Și totuși și în lumea reală principiul de Încredere e tot atât de important cât și principiul de Adevăr”⁶³. Și dăm întâietate evenimentului revigorant ori cotidianului rutinier? În cartea lui François Dosse, întrebarea pare inutilă, dat fiind că faptul rutinier poate să ajungă oricând o piatră de hotar în autopercepția unei societăți. De exemplu, sosirea unui tren în gara Ciotat devenea un mega-eveniment din cauză că, în 1895, era filmată de frații Lumière și era apoi proiectată la Grand Café din Paris:

trebuie să fie una și întreagă, imbinând obligatoriu *ordinea cronologică* și *necesitatea logică*. În *antichitate*, autorii de epopei credeau că singularitatea epocii povestite și unicitatea actorului – pe scurt, o singură perioadă, un singur erou – erau suficiente pentru a garanta coerența deplină a acțiunii refăcute din cuvinte. În *cronicile medievale*, faptele luate în considerare nu erau legate decât prin simpla lor înșiruire în timp. Cronicile nu pot fi considerate povestiri, pentru că întâmplările narate nu alcătuiesc vreun lanț causal și nu garantează unitatea acțiunii, spun Adam și Revaz. Acestea citează doar un număr de evenimente, fapte felurite fiind realizate de agenți istorici diferiți, în locuri variate. Nici un proiect comun nu motivează succesiunea întâmplărilor care, în consecință, nu au decât un statut de eveniment. Cronicile sunt deci simple enumerări ale unor fapte consecutive: s-a întâmplat că X, apoi s-a produs evenimentul Y. Unitatea timpului nu este și unitatea acțiunii, concluzionează Jean Michel Adam și Françoise Revaz (vezi Jean-Michel Adam, Françoise Revaz, *Analiza povestirii*, traducere de Sorin Pârnu, Iași, Institutul European, 1999, p. 27-28).

⁵⁹ Istoria nu poate pretinde că este științifică în sensul științelor fizicii. Nu poate onora protocolul ipoteză-testare, nu folosește raționamentul deductiv și nu își poate demonstra opiniile pe baza unui proces experimental și obiectiv, care să producă fapte controlabile. Vezi Alun Munslow, *Deconstructing History*, London & New York, Routledge, 1997, p. 4.

⁶⁰ Marie-Dominique Popelard & Denis Vernant, *Marile curente în filosofia științelor*, traducere de Ion Vezeanu, Iași, Institutul European, 1999, p. 72-73.

⁶¹ „La réflexion sur les espèces du récit qui mène à envisager le rapport au réelle de l'histoire du point de vue de sa réception et non de sa production confère en effet à celle-ci la possibilité d'être un artefact discursif. Il suffit de croire ce qu'elle raconte; elle tient sa légitimité d'histoire de cette disposition et non de la réalité objective et vérifiable de son contenu. Elle peut être un «faire croire» qui devra déployer les moyens discursifs de cette persuasion” (vezi Catherine Darbo-Peschanski, *L'Historia. Commencements grecs*, Paris, Éditions Gallimard, 2007, p. 410). Leopold von Ranke (1795-1886) nu era de acord cu modul în care Iluminismul explica anumite fenomene din cauză că savanții secolului XVIII mizau prea mult pe individ, pe voința și caracterul lui. Ranke era de părere că actorii istoriei sunt parte a unui întreg social, determinat de timp și de spațiu, voința personală conținând prea puțin în declanșarea unor evenimente (vezi, mai pe larg, Frederick C. Beiser, *The German Historicist Tradition*, Oxford University Press, 2011, 614 p.)

⁶² François Hartog sugerează deosebirea dintre *povestire*, care ordonează formal evenimentele, în succesiunea lor temporală și logică, pe de o parte, și *discurs*, care încearcă să extragă din faptele unei povestiri niște concluzii cu valabilitate universală, pe de alta (François Hartog, *Évidence de l'histoire. Ce que voient les historiens*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2005, p. 85).

⁶³ Umberto Eco, *Șase plimbări prin pădurea narativă*, traducere de Ștefania Mincu, Constanța, Editura Pontica, 1997, p. 117.

obișnuitul năștea astfel extraordinarul, în cazul nostru dându-se startul industriei cinematografice⁶⁴. Odată apărut și televizorul, arăta Pierre Nora, crește simțitor nu importanța faptelor mediatizate ci audiența acestora; în opinia lui Nora, ele nu sunt transmise ci produse; așa că evenimentul în sine nu mai contează, cel puțin nu în simpla lui factualitate; esențială este preluarea lui într-o povestire al cărei public sporește, fiecare luând-o pe cont propriu, ca detaliu autobiografic⁶⁵. Din punct de vedere metodologic, nu mai apreciem Evenimentul, pentru că rupe violent ritmicitățile imper-turbabile ale calendarului. Îl prețuim ca revelator cultural⁶⁶; el indică, mai mult istoricilor decât contemporanilor săi, o reprezentare dominantă despre timp. Pusă în dificultate de un fapt abia survenit și greu asimilabil valoric, viziunea temporală până atunci în vigoare bate în retragere: fie devine obiectul antitezei cu epoca abia instaurată, întorcându-se abia mai târziu, ca nostalgie, fie se altoiește pe caracteristicile altor vremuri, mult mai vechi. A doua variantă este cea mai frecventată, prezentul degenerat transformându-se într-un trecut reînnoit. Astfel, din 1789, Vechiul Regim al Bourbonilor împrumută aparențele Romei republicane. Regimurile istoricității sunt deci niște „procedee” de împrăștiere imagistică a duratei. Doar astfel, Revoluția Franceză își putea atribui origini antice, cu pretenția că ar actualiza (și pune sub ochii parizienilor) timpurile lui Iulius Caesar. Cu ce rămânem din toate aceste transfigurări? Încă din 1988, într-un articol din „Le Débat”, Marcel Gauchet sesiza o schimbare de paradigmă în științele sociale, recunoscând că istoria politică devenise o istorie globală⁶⁷.

Probitatea și deghizările ei

În lumina abordărilor culturaliste, istoria istoriografiei nu se mai încadrează în aceea a ideilor, pe motiv că emițătorul unor versiuni despre trecut nu își dovedește relevanța dacă nu stabilim cum îi erau receptate scrierile. Spre deosebire de un simplu text, discursul istoric presupune deci existența unui destinatar, de la care se așteaptă un *feed back*⁶⁸. Rezultă deci tranzații narrative în care cititorul devine coautorul unor interpretări pe care le negociază în spațiul public. Ținând cont apoi și de distanța care

⁶⁴ François Dosse, *Renaissance de l'événement. Un défi pour l'historien: entre Sphinx et Phénix*, Paris, Presses Universitaires de France, 2010, p. 318.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 318. Se mută deci accentele: *histoire de la politique* este umbră de *histoire du politique*, constata Jacques Le Goff; altfel spus, datările și periodizările devin mai puțin relevante, o mare curiozitate trezind emoțiile, valorile, superstițiile, prejudecățile și fricile cu care societatea își fundamentează explicațiile despre evenimentul cel mai recent.

⁶⁶ Jacques Le Goff, *Les «retours» dans l'historiographie française actuelle*, în „Les Cahiers du Centre de Recherche Historiques”, *Réflexions historiographiques*, nr. 22, 1999, <http://cch.revues.org/2322>, consultat la 11 octombrie 2009. Despre același fel de *come back* vezi Penelope J. Corfield, *Historians and the return to the Diachronic*, în Gelina Harlaftis et alii (eds.), *The New Ways of History. Developments in Historiography*, London, New York, I. B. Tauris Publishers, 2010, p. 18: „Space itself is not only located in Time, it is integrally yoked with it. So the anti-philosopher Jacques Derrida's attempt at rejecting temporality as purely 'metaphysical' and substituting *chora* (or *khōra*) as an atemporal spatiality, remains a curiosity that has not won converts. Indeed, it may be noted that even postmodernist theorists who approve his views, do themselves offer a narrative of sorts”.

⁶⁷ Mass-media au augmentat considerabil publicul unui eveniment. Nu a crescut deci numărul faptelor ieșite din comun, ci sensibilitatea noastră față de cele vizionate. Prin urmare, este greu să mai scrii istorie recentă fără să te apropii puțin de istoria culturală (vezi Philippe Poirrier, *Introduction à l'historiographie*, Paris, Éditions Belin, 2009, p. 90, 93-100, 151-157).

⁶⁸ Umberto Eco socotea că trebuie să fim spectatorii, nu doar cititorii unei cărți. Este vorba așa-numitul Cititor-Model „pe care textul nu numai că-l prevede ca pe un colaborator, dar pe care și caută să-l creeze” (vezi Umberto Eco, *Șase plimbări prin pădurea narativă...*, p. 15).

separă cunoașterea de simpla percepție⁶⁹, se impune deosebirea dintre *informația istorică* (verificată, clasificată, editată, omologată academic), *opinia istorică* (imediată, spontană și distorsionată, verificabilă prin sondaje; ea confundă certitudinea socială cu adevărul științific) și *semnificația istorică* (formulată în timp, nu pentru a explica ci a justifica un fapt istoric; vulgarizează și esențializează informația istorică, transformând-o în prejudecată sau loc comun; fiind uneori politizată, instrumentată și ritualizată, stabilizează și stereotipează un trecut anume). Datorită confuziilor dintre ordinea cronologică a faptelor și aceea a efectelor create de ele, sau dintre cauzele unui fenomen și motivațiile actorilor săi, istoricii încearcă analogii și, de aici, pronosticuri⁷⁰. Le este greu să accepte coincidențele, ghinioanele, cele trei ceasuri rele. Și totuși există momente când virtualul, puțin probabilul și încă neîntâmplatul se umflă în pene și încalcă limitele realității, ca să devină totuna cu ea⁷¹. Din biografia unei științe fac deci parte și înfrângerile ori rateurile ei, pentru că, uneori, acestea nu sunt decât variante provizorii de adevăr⁷². „Luăm drept sigură o povestire pe care strămoșii noștri ne-au transmis-o, chiar dacă astăzi acești strămoși se cheamă oameni de știință, ironiza cândva Umberto Eco.”⁷³

Realitate, veracitate, autenticitate, sinceritate, exactitate: toate sunt sinonime parțiale ale eternului nostru pacient, adevărul⁷⁴. Și repertoriind sforțările de a reconstitui ceea ce a fost cândva, surprindem și metodele prin care generăm, de la o epocă la alta, veridicitatea unei istorii. Căci adevărul extras din trecut a fost canonizat periodic, plecându-se, în antichitate, de la echivalarea lui cu tradiția orală, cu neîncetata repovestire a celor întâmplate⁷⁵; era deci cam același lucru cu *neuitarea*⁷⁶. De aceea, orice istorie care se scria atunci era inevitabil una recentă⁷⁷. Se trecea apoi la

⁶⁹ Idem, *Interpretare și suprainterpretare*, traducere de Ștefania Mincu, Constanța, Editura Pontica, 2004, p. 36.

⁷⁰ Vezi excelenta lucrare a Danei Țabrea, *Dezvoltarea metafizicii ca hermeneutică: Robin George Collingwood. O filozofie practică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012, p. 30-41. Este vorba de reactualizarea trecutului prin analogie cu experiențele prezentului; de unde și iluzia inferențială că ar putea să prevadă viitorul.

⁷¹ Nu este ciudat să vedem că un eveniment are loc tocmai din cauză că nu era așteptat să se producă? Plecând de la ziua de 11 septembrie 2001, întrebarea lui Nassim Nicholas Taleb definește faimoasa „lebedă neagră”, sinonimă a imprevizibilului în istorie. Căci reacțiile față de faptele neașteptate spun ceva despre nivelul științific al unei epoci, despre imaginarul și obișnuințele ei. Vezi Nassim Nicholas Taleb, *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului*, ediția a 2-a, traducere de Viorel Zaicu, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 17-18.

⁷² Vezi capitolul *Récit historique et récit de fiction*, din cartea lui Jean Leduc, *op. cit.*, p. 169-202. În România, semnalăm cercetarea profesorului Mircea Angheliescu, *Mistificațiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastșe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, București, Editura Compania, 2008, 206 p.

⁷³ Umberto Eco, *Șase plimbări prin pădurea narativă...*, p. 171-172.

⁷⁴ Toate aceste accepții sunt analizate de Bernard Williams, *Vérité et véracité. Essai de généalogie*, Paris, Gallimard, 2006, 374 p.

⁷⁵ *Legenda eroică* a fost mereu ținută într-o zonă gri a verosimilității, unii socotind-o ecoul unui fapt istoric neatestat documentar, alții creditând-o ca „sâmbure de adevăr”, garantat de însăși transmiterea lui pe cale oral-generațională (vezi André Jolles, *Forme simple. Legenda sacră, legenda erotică, mythosul, ghicitoarea, zicala, cazul, memorabilul, basmul, gluma*, traducere de Iulia Zup și Grigore Marcu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2012, p. 82-87).

⁷⁶ Din acest punct de vedere, remarcăm două lucrări exemplare: pentru antichitatea greacă, Nicole Loraux, *La cité divisée. L'oubli dans la mémoire d'Athènes Paris*, Éditions Payot & Rivages, 2005, 350 p.; iar pentru lumea romană, Catherine Baroin, *Se souvenir à Rome. Formes, représentations et pratiques de la mémoire*, Paris, Éditions Belin, 2010, 328 p.

⁷⁷ Adriana Zangara, *Voir l'histoire. Théories anciennes du récit historique (IIe siècle avant J.-C. – IIe siècle après J.-C.)*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2007, 314 p. Vezi și capitolul *General Characteristics of Ancient Historiography* din cartea lui John Burrow, *A History of Histories*, London, Penguin Books, 2009, p. 171.

sinonimizarea lui cu citatul de autoritate, în Evul Mediu, slova Sfinților Părinți credibilizând ori ba o anumită teorie; dar aceasta dura până când Reforma multiplica Adevărurile, în așa fel încât trecutul nu mai era același pentru toată lumea: prezentul fiecăruia își găsea antecedentul care îl îndreptătea să se schimbe ori să rămână același⁷⁸; în epoca zisă clasică (secolele XVII-XVIII), veridicitatea era dată de expresivitatea artei narrative, iubitorii de istorie fiind mai curând spectatori decât cititori ai textelor istoriografice⁷⁹; dat fiind accentul pus pe efectul retoric și pe teatralizarea trecutului, o reconstituire scrisă era mai degrabă vizionată decât lecturată⁸⁰; practică ca un gen literar, evocarea vremurilor de demult era credibilă dacă își impresiona auditoriul/cititorul⁸¹. Din păcate, Secolul Luminilor nu a domesticit adevărul, permanentizând războaiele intelectuale din jurul ideii de probitate. Empiriștii Locke și Hume polemizau cu raționaliștii Descartes și Leibniz⁸², argumentația celor două tabere neputând ocoli modalitățile prin care ne construim o idee de realitate⁸³. Cum acedem la ea? Prin raționamente pure, independente de lumea înconjurătoare, și mai ales prin cuantificări matematice, răspundeau raționaliștii. Prin simțurile noastre, așa limitate cum sunt, replicau empiriștii. Ultimii credeau că realitatea exista în măsura în care ne stârnea senzații; dar nu știau ce să spună despre acele fenomene care nu comunicau cu noi, nu ne atrăgeau atenția și nu ne trimiteau informații despre ele⁸⁴. În dispută se amesteca și Kant, care punea un bemol entuziasmului empirist: cunoașterea umană este mediată, nu directă, noi cunoscând doar senzațiile, nu și realitatea care le generează. Apoi, gândirea umană nu este un simplu receptacul de știri, structuri mentale preexistente prelucrându-ne percepțiile⁸⁵.

Nici începuturile veacului XIX nu au adus prea multe clarificări: atunci, *a intui* însemna *să ajuți o realitate să se contureze*, să se autogenereze, ducând la bun sfârșit

⁷⁸ Vezi Donald R. Kelley, *Faces of History. Historical Inquiry from Herodotus to Herder*, London, Yale University Press, 1998, p. 161-187; este capitolul *Reformation Traditions*, în care subminarea certitudinilor patristice de către Reformă lasă loc și adevărurilor etnicizate ale germanilor, francezilor și englezilor.

⁷⁹ Catherine Volpilhac-Auger, *La parole et ses représentations dans le récit historique à l'Age classique*, în Catherine Volpilhac-Auger & Laurence Guellec (eds.), *Des voix dans l'histoire*, Presses Universitaires de Rennes, 2010, p. 11-32.

⁸⁰ „By 1560, both in Italy and in the north, a new *ars historica* taken shape – an art cast as a guide *not to writing, but also reading history*, and one that offered an Ariadne thread through the frightening, demon-haunted labyrinths of historical writing, ancient and modern, trustworthy and falsified, that every learned man must explore (s.n., A.M.)” (vezi Anthony Grafton, *What Was History? The Art of History in early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2007, p. 26).

⁸¹ Retorismul secolelor XVII-XVIII se prelungea și în veacul următor, deși schimbările nu întârziu să apară; este adevărat, ele se produceau tacit, subiacent și indirect, fără pledoarii explicite pentru metodologia cercetării. Bunăoară, Sorin Antohi vedea în epistemologia lui Alexander von Humboldt o practică, nu o teorie, germanul operând, în primele decenii ale secolului XIX, o sinteză a literaturii cu științele naturii. Potrivit lui Antohi, Humboldt topise limbajul cotidian, cel estetizat și cel științific, impunând respectivul melanj drept instrument de comunicare: „Maniera practică prin care epistemologia lui Humboldt devine text științific este tocmai *narativizarea*, transformarea raționamentului în discurs. Dacă textul istoriografic s-a putut formaliza ca *explicare prin descriere*, textul humboldtian este *cercetare prin descriere*” (vezi Sorin Antohi, *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode*, București, Editura Nemira, 2000, p. 88).

⁸² Despre matematizarea cunoașterii, fără scoaterea lui Dumnezeu din ecuație, vezi Amos Funkenstein, *Teologie și imaginație științifică. Din Evul Mediu până în secolul al XVII-lea*, traducere de Walter Fotescu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 55-57, 69-80.

⁸³ Peter Godfrey-Smith, *Filosofia științei. O introducere critică în teoriile moderne*, traducere de Alexandru Anghel, București, Editura Herald, București, 2012, p. 37-40.

⁸⁴ Limitele acestei filosofii reies din cartea lui Leon Pompa, *Human Nature and Historical Knowledge. Hume, Hegel, and Vico*, Cambridge University Press, 1990, p. 13-66.

⁸⁵ Peter Godfrey-Smith, *op. cit.*, p. 40.

„intenția” originilor sale lingvistice⁸⁶, în a doua jumătate a secolului XIX, adevărul ajungea, finalmente, tot una cu *afirmația verificată în documente*, veridicul detronând treptat verosimilul⁸⁷. Fiecare pas înainte, în direcția științificității, era însă însoțit de suprainterpretări sociale, trecutul istoric abia recucerit fiind chemat să legitimizeze, *à rebours*, prezentul politic. Oricum, noul s-a îmbrăcat totdeauna în straietele vechiului. Epocile prea reticente la schimbare nu sunt chiar atât de rigide precum par, „scolastica” lor conținând de fapt niște încercări de echilibrare și de adaptare, care succed unor momente de degingoladă a criteriilor. Cel puțin canonizarea periodică a „adevărului istoric” poate fi înțeleasă astfel, ca semn al unor reevaluări pe care le „înfiem” tacit, incluzându-le însă în vechile formule, nu atât pentru a respinge anumite inovații, cât mai ales pentru a face suportabile efectele lor. Bunăoară, cu toate că „demitizarea” nu ni se pare niciodată serioasă, credem că respectivul demers și-a atins deja scopul, obiceiul de a trata istoria în regimul hiperbolei fiind temperat acum de o anume autocenzură, practică chiar și de adversarii deconstrucționismului.

De la nivelul anului 2015, așa-numita demitizare poate fi înțeleasă *ca o întoarcere la litera documentului*, ca o invitație la „pozitivism”. Reiterând nedumerirea din marele roman *Toate numele*, a lui José Saramago, ne mai întrebăm o dată: dacă arhivele nu pot cuprinde tot ceea ce s-a întâmplat vreodată, ce ne facem cu faptele rămase pe dinafară? Ca să nu mai spunem că felul în care a fost creat un fond de arhivă influențează decisiv alegerea și delimitarea temelor de cercetare; documentul nu se lasă citit și descifrat cu ușurință, dialogul cu el depinzând de ceea ce am vrea să extragem dintr-însul. Nu degeaba cercetările patrimoniale vin cu noi dileme: cum facem deosebirea între deșeurile activității umane și acele lucruri, tot mai multe, pe care omul le produce în continuu și care pot deveni mai târziu surse istorice?; ce arhivăm și ce nu?; ce argumente avem pentru a susține valoarea sau lipsa de valoare a ceea ce este arhivat? Suntem așadar obligați să ținem cont că utilizarea surselor istorice are propria ei istoricitate, împărțirea lor în *intenționale* și *non-intenționale* nerezolvând prea multe dileme⁸⁸. De exemplu, un portret din prima jumătate a secolului XIX, poate fi considerat, simultan, drept un izvor non-intențional, pentru că beneficiarul nu era preocupat

⁸⁶ Ernst Cassirer dă un exemplu extrem de folositor pentru istoria ideii de probitate în domeniul de interes pentru noi. În opinia lui, pentru romantici, *limba era un organism*, Cassirer deducând că, pentru aceștia, limbajul senzațiilor era unul al intuițiilor pre-structurate lingvistic. Vezi Ernst Cassirer, *op. cit.*, p. 109.

⁸⁷ Georg G. Iggers, *The Intellectual Foundations of Nineteenth Century 'Scientific History': The German Model*, în Stuart Macintyre, Juan Maignashca, Attila Pók (eds.), *The Oxford History of Historical Writing*, Volume 4, 1800-1945, Oxford University Press, 2011, p. 41-58.

⁸⁸ Edmund Husserl nu privea cu ochi buni antiteza dintre premeditarea gestului individual și spontaneitatea faptului social, fiind convins că și reacțiile necalculate sunt producătoare de sensuri pe care le transmitem în spații de comunicare pre-structurate de simboluri. Mai pe scurt, *intențional* însemna pentru el și *existențial*, felul de a acționa devoalând și felul nostru de a fi (vezi Edmund Husserl, *Criza științelor europene și fenomenologia transcendentă*, traducere de Christian Ferencz-Flatz, București, Editura Humanitas, 2011, 472 p.). Husserl își luase „sarcina unei «ontologii a lumii vieții»”, crezând într-o „concordanță intersubiectivă” a experiențelor și achizițiilor cognitive desprinse din ele (*ibidem*, p. 289, 305). Din ideile sale se puteau desprinde, într-adevăr, niște ipoteze de lucru pentru istoricii „mentalităților”: „[...] în loc să cercetăm mai departe sfera propriilor noastre intuiții, ne îndreptăm acum atenția asupra faptului că, în fluxul continuu al percepției noastre cu privire la lume, noi nu suntem de fapt cătuși de puțin izolați, ci suntem dimpotrivă în cuprinsul acesteia, legați totodată de alți oameni. Fiecare [...] are propriile [...] percepții, propriile sale prezentificări, propriile sale concordanțe, propriile devalorizări ale certitudinilor sale în simple posibilități, îndoieli, întrebări, aparențe. În schimb, în cadrul *vieții noastre colective*, fiecare dintre noi poate în egală măsură să ia parte la viațile celorlalți. Iar odată cu aceasta, lumea nu mai există doar din perspectiva oamenilor luați separat, ci ea există deopotrivă pentru întreaga comunitate umană, și anume încă de la nivelul procesului de socializare a simplului nostru dat perceptiv” (*ibidem*, p. 288).

de fidelitatea reproducerii anatomice, ci de sublinierea statutului său social; dar pe de altă parte, putem lua în calcul și o dimensiune intențională, adică dorința clară de a lăsa postumității imaginea unei individualități irepetabile, deja constituite la început de epocă modernă. Nedumeririle se intensifică atunci când ne gândim la un testament, finalitatea lui escatologică și nepământească coexistând cu tendința testatorului de a-și prelungi, textual, existența mundană, rămânând astfel în memoria socială sau măcar în aceea familială. Punând astfel problema, ne întrebăm: cine este mai atractiv, emițătorul unui document sau destinatarul lui? Și cum a fost supra-semnificat hrisovul ca obiect, înainte să fie fetișizat ca text? De aceea, s-a dorit o analiză aprofundată a statutului pe care documentul de arhivă l-a avut și îl are în epistemologia modernă. Comentând o carte a Arlettei Farge, *Le goût de l'archive* (1989), François Hartog apreciază felul în care autoarea valorizează principala sursă a istoriei sociale: „documentul în materialitatea lui”⁸⁹. Resemantizările lui succesive, ca obiect, apoi ca sursă de informare, se organizează în jurul celor patru factori de luat în seamă:

1) *Uzajul social al obiectelor vechi*: cele mai multe acte scrise au avut cândva un rost pur utilitar, imediat, utilizatorii lor neștiind că peste secole acestea vor deveni izvoare indispensabile reconstituirii trecutului⁹⁰; în ce condiții un pergament îngălbenit trezește un asemenea interes încât ajunge să fie pus de-o parte, spre a nu se pierde, în lăzi de zestre, în podurile caselor, în colecții particulare sau biblioteci mănăstirești?; nu uităm însă vechile instrumentări ale „documentelor”/manuscriselor: jurăminte, blesteme, divinații, puneri drept gaj; urmează constituirea ideii de document ca bun de patrimoniu, prin excluderea lui dintr-un circuit al uzanțelor curente și scoaterea/includerea lui din/în dezbateră publică; de aici și confuzia între tezaurizare/colecționare/ordonare și conservare/secretizare⁹¹.

2) *Evoluția ideii de probitate în cercetarea istorică*: cum a evoluat ideea de „adevăr istoric” de-a lungul timpului și cum o susținem⁹²?; cum s-a legat ea de trecerea „hrisoavelor” de la prestigiul simbolic de „antichități” la autoritatea științifică acordată „izvoarelor”, care conțin informații verificate, pertinente; cum își pierd zapisele statutul de acte de proprietate ori de suveniruri de familie, devenind surse fundamentale ale cunoașterii istorice?; cum s-au ridicat documentele de la starea de „curiozități” la acelea de „surse”?; cum a evoluat și cum s-a lărgit ideea de „sursă”, punând documentul de arhivă în situația de a colabora sau concura cu alte tipuri de izvoare?; valoarea probatorie a unui document vine de la sine, sau mai curând istoricii sunt aceia care i-o conferă, în mod convențional, după criterii academice recunoscute, omologate?

3) *Geneza aparatului critic în cercetarea istorică*. Este o invenție destul de recentă. Inițial, adevărul era echivalat cu *prezervarea* tradiției (dacă un fapt nu s-ar fi

⁸⁹ François Hartog, *op. cit.*, p. 219. Despre revalorizarea arhivelor și impasul în care ele se află permanent (ce arhivă și ce nu?; unde ia sfârșit arhivarea?), vezi capitolul special dedicat acestui subiect (*ibidem*, p. 216-222).

⁹⁰ Despre „genealogia documentului”, vezi Martha Howell & Walter Prevenier, *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2001, p. 61-67.

⁹¹ Roger Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, traducere de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1997, 402 p.; iar din spațiul românesc merită menționat Alexandru Ofrim, *Cheia și psaltirea. Imaginarul cărții în cultura tradițională românească*, Pitești/București, Paralela 45, 2001, 362 p.; în același an apărea și lucrarea lui Mircea Vasilescu, „*Iubite cetitorule...*”. *Lectură, public și comunicare în cultura română veche*, Pitești/București, Editura Paralela 45, 2001, 186 p.

⁹² O lucrare clasică despre coexistența regimurilor de adevăr, fiecare cu o coerență internă a propriilor argumente, ne-o oferă Paul Veyne, *Au crezut grecii în miturile lor? Eseu despre imaginația constituantă*, București, Editura Univers, CEU Press, 1996, 188 p.

întâmplat, nu ar fi existat o povestire despre el!) și transmiterea ei pe cale orală. Mai apoi, afirmația avea acoperire dacă se invoca un autor de mare credibilitate (Aristotel, Sf. Augustin) sau un text canonizat (cum ar fi Biblia). Nu lipseau deci *colportajele și compilațiile*: în perioada premodernă, când tipăriturile erau foarte rare și scumpe, a compila un autor vechi nu era un gest reprobabil, cum este astăzi; însemna să salvezi, să patrimonializezi și să transmiți mai departe niște idei de valoare, dintr-un manuscris unic, în pericol să dispară; odată cu epoca modernă, când apar arhivele publice, cu inventare de documente numerotate, afirmația istoricului devine probă dacă ea *trimite la un dosar* care poate fi consultat/verificat de oricine.

4) *Apariția și evoluția instituțiilor publice – arhivele*, însărcinate cu strângerea, ordonarea și păstrarea documentelor; cum au trecut documentele de la situația de „proprietate privată” la aceea de „bun public”, administrat de autorități special abilitate în acest sens⁹³? Înainte de a ne da știri despre trecut, arhivele trebuie să ne spună ceva despre momentul creării lor, despre oamenii care le-au organizat și mai ales despre criteriile după care le-au adunat. Cercetările istoricilor urmăresc să clarifice, în primul rând, împrejurările care determină nevoia de *conservare*, ducând la ideea de *arhivare*⁹⁴. Odată cu epoca modernă, arhivarea a avut mai multe impulsuri: sistematizarea documentelor cu scopul de a ușura activitatea unor instituții; dezvoltarea unei culturi juridice și instituționale bazate pe ideea de *precedent*, documentul ușurând activitatea birocrăției moderne prin faptul că întreține memoria unor practici și experiențe anterioare; impresia că documentele vechi sunt valoroase în sine, grație *vechimii* lor, indiferent de știrile corecte sau incorecte pe care le conțin; teama, tipic modernă, că risipirea lor ar duce la pierderea unor informații esențiale despre noi înșine.

Cam atât. În secolul XIX, săpăturile arheologice completau golurile arhivistice. În secolul XXI, ele ne scot la lumină ceea ce documentele nu vor să recunoască. Ieri completau niște curențe, azi explică niște absențe. Cercetarea interdisciplinară este obligatorie și nu reiterăm acest lucru în orizontul lozincilor actuale. Dacă subiectul cercetat ne opune cumva rezistență, rămânând prea multă vreme opac, ne determină să apelăm la niște categorii-instrument, cu ajutorul cărora să facem față necunoscutelor. Trebuie deci luate în calcul realități și fenomene istorice aparent străine unele de altele, recontextualizarea lor putând să submineze multe clișee istoriografice. Se impune, deopotrivă, corelarea novatoare a unor cuvinte-cheie, susceptibile să scoată la lumină domenii de interes slab delimitate până acum. Ele se vor explica mutual, *fiecare fiind clarificat nu prin propria-i definiție, ci prin corelarea, poate neașteptată, cu un alt concept*⁹⁵.

În care trecut ne găsim prezentul?

Nu are însă rost să deplângem prea mult de așa-numitul dezinteres pentru istorie; ori să îl denunțăm ca principal simptom al unei crize de conștiință. E cazul să îi acceptăm, s-a spus, „normalitatea”, să ne acomodăm cu ideea că *reprezintă chiar o componentă de marcă a actualei culturi istorice*, nu o catastrofă. Simțul timpului dintr-o

⁹³ Françoise Hildesheimer, *Les Archives Nationales*, în Christian Amalvi (sous la direction de), *Les lieux de l'histoire*, Paris, Armand Colin, 2005, p. 81-97.

⁹⁴ Christian Delacroix, François Dosse & Patrick Garcia, *Les courants historiques en France, XIXe-XXe siècle*, Paris, Éditions Armand Colin, 2007, p. 18-19.

⁹⁵ Madeleine Herren, Martin Ruësch, Christiane Sibille, *Transcultural History. Theories, Methods, Sources*, Berlin & Heidelberg, Springer Verlag, 2012, p. 40-52.

anumită epocă poate fi definit tocmai de indiferența față de această noțiune, Evul Mediu fiind, după Marc Bloch, un exemplu notoriu în acest sens. Construirea unui Disneyland în nordul statului Virginia atrăgea protestul activiștilor de culoare din cauză că se utilizau și teme istorice, iar printre ele figura și sclavia, o emblemă a secolului XIX american⁹⁶. Acel fenomen nu putea deveni o atracție turistică, afirmau cei indignați; căci nu regresăm în trecut dacă nu ne întoarcem în el cu atitudinea pe care ne-o cere; mai ales că autenticitatea reconstituirii stă în conservarea sentimentelor pe care un fapt istoric le-a creat inițial; astfel, el va relaționa în continuu cu viitorul, făcându-se mereu actual.

Confuzia dintre filosofia și teoria istoriei este încă în mare vogă, acuzația că ai fi „eseist” fiind cea mai bună scuză de a nu încerca și altceva. Un fel de a gândi cel puțin năstrușnic afirmă că „teoria” trebuie să încununeze o operă empirică prealabilă, ca și cum ar trebui mai întâi să scriem și abia apoi să ne dăm seama cum am vrut să facem acest lucru. Dacă filosofia istoriei are soluții dinainte știute, produse în cabinet, teoria istoriei nu propune decât *ipoteze de lucru* care se pot valida sau nu în urma cercetărilor din arhive. În locul selectării atente a surselor, pe baza unor norme anunțate în prefață, pentru ca cititorul să le poată urmări de-a lungul întregului studiu, se invocă voios cercetarea exhaustivă a tuturor izvoarelor, în condițiile în care, de pildă, un specialist în relații internaționale ar trebui să părăsească, pentru multe luni de zile orașelul natal spre a parcurge, cât mai amănunțit posibil, arhivele marilor cancelarii europene. De fapt, la ce folosește această teorie a istoriei și cum se explică spaimile pe care le trezește? După cum arăta și Paul Ricoeur în *Temps et recits*, teoria istoriei ne ajută să realizăm că relația noastră cu documentul nu este nicicând una inocentă ci „ideologică”, adică plecăm la drum cu opinii personale, cu prejudecăți care influențează atât alegerea cât și interpretarea izvoarelor. Discuțiile în jurul acestui punct obișnuiesc istoricul cu realitatea limitelor sale, îndemnându-l să-și ia măsuri de precauție; să își selecteze în așa fel probele încât cercetarea lui să reziste, să nu devină caducă odată cu descoperirea unor noi fonduri de arhivă. Din acest punct de vedere, studiul de caz nu este o investigație „de buzunar”, restrângerea ariei de interes dându-i șansa unor căutări mai sistematice. Relativizând prezumțiile istoricilor din secolul XIX, care susțineau că refac istoria exact cum a fost, gândirea actuală nu discreditează cercetarea istorică, ci o face mai conștientă de propriile limite; o ajută să se ferească atât de extrapolările facile, cât și de tradiționalele excese empiriste care, de dragul amănuntului, ratează concluziile. Documentul este un mijloc de informare în vederea sintezei și nu un scop în sine, valorizat, din păcate, mai mult ca „descoperire”, ca mare noutate; și nu cum ar fi normal, apreciindu-l din perspectiva puterii lui de semnificare și a disponibilității sale de a participa la o povestire mai amplă, la o restituire istoriografică. Cu alte cuvinte, teoria istoriei consolidează pretențiile de științificitate ale istoriei, nu le subminează prin speculații gratuite. Ea nu impune dogme sau vorbe de duh, insistând pe delimitări și clasificări de care să ținem cont atunci când începem o investigație. Ceea ce ne sperie sub numele de „teorie” nu este altceva decât inventarul unor posibile metode de lucru. Dar, dacă aplicabilitate nu e, nimic nu e. Susținerea unor ipoteze numai de dragul presupuziției sau doar pentru a arăta cât de erudiți suntem, ne reduce la stadiul „cărților din cărți” și al retorismelor seci.

Dacă acceptăm caracterul pur speculativ al scrierilor cu tendință teoretizantă, le recunoaștem doar o anumită specificitate, nu lipsa de apetență pentru cercetarea

⁹⁶ Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past. Power and Production of History*, Boston, Beacon Press, 1995, p. 143, 148-149.

concretă. Căci în momentul de față, intervențiile de acest gen ar putea avea un rol important în problematizarea și receptarea socială a muncii profesionistului: într-o lume excedată de informații, istoria își poate menține auditoriul numai dacă oferă și unele semnificații. Odată cu abandonarea confuziei dintre *interpretarea* documentului și *parafrizarea* lui, așa-zisa teorie a istoriei ar reda meseriei noastre caracterul formativ, aproape pierdut din pricina excesivelor specializări și a ruperii de publicul larg. De exemplu, o lectură culturală a istoriei recente ar insista nu pe descoperirile factuale, tot mai multe și mai contradictorii de la o oră la alta, ci pe interpretări cu un grad sporit de stabilitate. Acestea nu ar mai vehicula știri redundante, tot mai greu de asimilat, dând în schimb cititorilor câteva certitudini, mai ușor de înșușit și de păstrat în memorie, de-a lungul timpului.

MASKS OF TRUTH: FROM THEORY OF HISTORY TO CASE STUDY
(Summary)

Keywords: time, theory of history, historical truth, historiography, hermeneutics, discourse analysis.

As Paul Ricœur put it in *Temps et récit*, theory helps us realize that our relation with the document is never an innocent, but always an “ideological” one, that is, we start from our personal opinions, with biases, which influence both the choice and the interpretation of sources. We should state here that the theory of history does not pay attention to this evidence in order to challenge the verity values of historiography. Discussions around this aspect get historians accustomed to the reality of their limits, urging them to take precautions, to select evidence in such a way as for their research to resist in time, not to fall into disuse, once new archive collections are discovered. By rendering relative the omnipotence that the nineteenth century historians assumed, pretending an exact reconstruction of history, the present ideas do not discredit historical research, but make it more aware of its own limits, helping it to avoid easy extrapolations, as well as the traditional empiricist excesses, which for the sake of the detail miss the conclusions. Discourse analysis and hermeneutics warn the historians that the document is a means of information with a view to synopsis, and not an end in itself, unfortunately exploited as a “discovery”, as a novelty, and not like it should be, from the standpoint of its force to signify, of its availability to participate in an ampler account, in a historiographical reconstruction. In other words, theory consolidates history’s claims of scientism, it does not undermine them with speculations. It does not impose dogmas or witticisms, insisting upon delimitations, classifications and precautions to take into considerations when we start an investigation. *What frightens us under the name of “theory” is nothing else but the inventory of possible working methods.*